

PAPER DETAILS

TITLE: Süleyman Nahîffî'nin Mübâhase-i Kazâ ve Kader Adli Eseri ve Tahlili

AUTHORS: Hilmi Kemal ALTUN

PAGES: 173-209

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/907216>

Süleyman Nahîfî'nin Mübâhase-i Kazâ ve Kader Adlı Eseri ve Tahlili

*Analaysis of Suleyman Nahîfî's Work of Prose Called Mubâhathe-i
Kaḍā ve Ḳader*

Hilmi Kemal ALTUN

Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Ana Bilim Dalı
Research Asst. Dr., Adıyaman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Kalām
Adıyaman | Turkey
kaltun42@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-3583-5142

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article

Geliş Tarihi | 13 Ekim 2019 Received | 13 October 2019

Kabul Tarihi | 06 Aralık 2019 Accepted | 06 December 2019

Yayın Tarihi | 30 Aralık 2019 Published | 30 December 2019

Atıf | Cite as

Altun, Hilmi Kemal. "Süleyman Nahîfî'nin Mübâhase-i Kazâ ve Kader Adlı Eseri ve Tahlili
[Analysis of Suleyman Nahîfî's Work of Prose Called Mubâhathe-i Kaḍā ve Ḳader]".
guifd 7/2 (Aralık 2019): 173-209
<http://doi.org/10.5281/zenodo.3594049>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article, has been scanned by iThenticate. No plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Theology. Tokat, 60010
Turkey.
<https://dergipark.org.tr/guifd>

Öz

Edebiyat tarihimizde “Mesnevi Mütercimi” unvanıyla bilinen Mehmed Süleyman Nahîfî (ö. 1151/1738), yaklaşık doksan yıllık ömründe çeşitli devlet kademelerinde farklı görevlerde (yeniçerilik, sefir kâtipliği, şıkk-ı sâni defterdarlığı vb.) bulunmuş, hem nazım hem de nesir alanında pek çok eser kaleme almıştır. Hayatı, sanatı ve eserleriyle alakalı pek çok makale yazılan, çalışmalar yapılan Nahîfî'nin manzûm telifatından *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*'in –amatör sayılabilecek bir neşrin dışında- bu güne kadar ilmi bir çalışmaya konu olduğu bilinmemektedir. Bu açıdan eser üzerinde çalışılmayı hak etmektedir. Eserin gün yüzüne çıkmasını önemli kılan bir başka husus da kendi döneminin düşünce kodlarını yansıtmaya itibarıyla taşıdığı değerdir. Nitekim Osmanlı ulemâsı üzerinde özellikle de XIII. ve XIV. yüzyıllarda Eş'arî düşüncenin baskın bir durumda olduğu bilinmektedir. Elimize ulaşan eseri üzerinden anlamaya çalıştığımız Nahîfî'nin ise bu akımın değil de Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Hızır Bey (ö. 863/1459) ve Taşköprizâde (ö. 968/1561) gibi Hanefî-Mâtürîdî yönü ağır basan âlimlerin bir devamı olduğu söylenilebilir. Bunun dışında müellifin konu bağlamında Cebriyye ve Kaderiyye mensuplarına yönelttiği eleştiriler de dikkate şayandır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Kazâ-Kader, İrâde, Mâtürîdîlik, Nahîfî, Mübâhase-i Kazâ ve Kader.

Abstract

Sulayman Nahîfî (d. 1151/1738) who known as translator of Mathnawî in our history of literature, worked in various governmental positions (janissary, ambassador secretary, etc.) during his life of nearly ninety years. He also wrote many works both in verse and prose. Although many articles have been written about the life, art and works of Nahîfî, there isn't any study about his work called *Mubâhathe-i Kaḍâ ve Kader* -except for an amateur publication- which is written in verse. In this respect, the work deserves to be studied. Another point that makes it important to come to light is that it reflects the codes of thought of its period. Being written in verse and coinciding with the last periods of the Ottoman Empire increases the importance of this work. On the other hand, it is a fact that Asharî thought is dominant among the Ottoman scholars who are seen as a natural continuation of Mâtürîdî tradition. In this respect, it can be said that Nahîfî is a continuation of the few Mâtürîdî scholars such as Ibn al-Humâm (d. 861/1457), Hızır Bay (d. 863/1459) and Tashkoprizâde (d. 968/1561). The author's criticism of Jabriyya and Kadariyya members is also remarkable related to the subject matter.

Keywords: Kalâm, Fate and Destiny, Will, Mâtürîdî, Nahîfî, Mubâhathe-i Kaḍâ ve Kader.

GİRİŞ

Kazâ ve kader meselesi insanın anlamakta güçlük çektiği daha doğrusu anlamaya güç yetiremediği meselelerin başında gelmektedir. Nitekim konu bağlamında zikredilen kavramların gerek mahiyetine gerekse kapsamına dair dini metinlerde nakledilen bilgilerin beşer zihni açısından ihata edilebilirliğini söylemek güçtür. Esasında meselenin bilinemez oluşu beraberinde büyük bir gizem ve derin bir merak duygusuna sebep olmuş, bu nedenle de İslâm düşünce tarihi boyunca pek çok müellifin kazâ ve kaderi anlamaya yönelik çalışmaları hususi bir literatürün teşekkülüne zemin hazırlamıştır.

Meselenin İslâm düşünce tarihi açısından da önemi büyüktür. Nitekim akide temelinde ortaya çıkan ilk mezheplerin ayrışmalarında efâl-i ibâd bahsi altında ele alınan problemlerin başı çektiği söylenilebilir. Emevîler döneminde konunun siyasete alet edilmesiyle problem daha girift bir hal aldı. Fırkaların birbirini ithamı tekfîre varan boyutlara ulaştı. Bunlar içerisinde Hicri V. Asra kadar uzantıları görülen, pasif bir beşer tasavvuru çizen Cebrî düşüncenin diğerlerine nispetle uzun soluklu olmadığı söylenilebilir. Buna karşın insanın sorumluluğunu öne çıkarmakla insana müstakil bir değer ve kıymet atfetmiş olan Mu'tezilî düşünce bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak burada da "bütün canlılar ihtiyârî fiillerini kendisi yaratır, bu tür fiillerin meydana gelişi Allah'ın yaratması ve kudretiyle ilişkili değildir"¹ diyen Mu'tezile bilginlerinin insanın lehine pozitif ayrımcılık olarak adlandırılacak bir noktada yer aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla her iki fırkanın ifrat ve tefrite kaydığı düşüncesiyle insanın işlemiş olduğu fiillerini kendi irâdesi ve Allah'ın yaratmasının bir sonucu olarak değerlendiren sünî ekolün tarih boyunca ana akımı temsil ettiğini söylemek mümkündür. Ebû Hanîfe ile başlayan bu düşünce genel olarak Mâtürîdî ve Eş'arî bilginlerce benimsenmiştir. Lakin biraz daha detaylara inildiğinde Eş'arîlerin yükümlülük ve sorumluluğu mantıkî bir temele oturtabilmek için kesb teorisini benimsedikleri görülmektedir. Onlara göre insan için fiilin tercih edilmesinde etkili olan bir irade vardır, ancak bu irade de fiilin gerçekleşmesi anında Allah tarafından yaratılmıştır.² Buna göre fiilin üzerinde gerçek anlamda kulun bir tesirinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla insan hür gibi görünsün de aslında sadece belli bir fiili tercih etmek mecburiyetinde olmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre Eş'arîler meseleyi ilâhî

¹ Nureddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, trc. Bekir Topaloğlu, Mâtürîdiyye Akaidi (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 134-135.

² İsmail b. Hasan el-Eş'arî, *Kitabu'l-lum'a fi'r-reddi ala ehli'z-zeyği ve'l-bid'a*, thk. Hammude Ğurabe (Londra: 1955), 47-48, 69-71; Ebû Bekir Muhammed el-Hasan b. Fûrek, *Mücerredü makâlâtî's-Şeyh ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, thk. Ahmed Abdirrahmân es-Sâyih (Kahire: Mektebetü's-sakafeti'd-diniyye, 2005), 92-93; ayrıca bk. İsmail b. Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne an suûli'd-diyâne*, thk. Hüseyin Mahmud (Kahire: Dâru'l-ensar, 1937), 23, 238.

ilim ve Allah'ın mutlak otoritesi temelinde ele almışlar, insanın fiilleri de dâhil olmak üzere hiçbir şeyin ilâhî ilmin ve Allah'ın umumî iradesinin dışına çıkmayacağını vurgulamışlardır. Lakin kendi içerisinde farklılıklar bulunsa da genel olarak Eş'arîlerin kanaatini yansıtan bu tavrın cebrî düşünceyi ihsas eden bir yönünün olduğu aşîkârdır. Bu açıdan kelâm tarihinde Eş'arîler Cebriyye'ye yakın bulunmuş ve cebr-i mutavassıt olarak nitelendirilmişlerdir.³

Mâtürîdîler de kuldan meydana gelen her bir fiilin Allah'ın iradesi ve yaratmasıyla olduğunu kabul etmelerine⁴ karşın fiillerin meydana gelişinde müessir unsuru kulun kudret ve iradesini o fiile sarfetmesi⁵ olarak yorumlamışlardır. Söz gelimi Mâtürîdîliğin öncüsü konumunda⁶ olan Ebû Hanîfe, fiilin Allah'a nispetini insandaki gücün Allah tarafından yaratılması anlamında kullanılmaktadır. Kulun fiile tesiri ya da fiilin kula nispetini mümkün hale getiren husus da ona göre kulun sahip olduğu gücü kullanabilme kabiliyetidir ki buna Mâtürîdî bilginler "ihtiyar" adını vermişlerdir.⁷ Görüldüğü üzere Mâtürîdîler insanın sorumluluk sahibi olabilmesi için kendisine ait bir irâdesinin varlığını zorunlu görmüşlerdir. Bütün bu anlayışlara ilave olarak Süfîlerin fiilleri kulun istîdâtı fitrisine isnat ettikleri şeklinde bir yaklaşım söz konusudur.⁸ Nahîfî'ye baktığımızda Mâtürîdîliğin görüşlerini benimsediğini söylemek mümkündür. Ancak buradaki Mâtürîdîlikten kastedilen de bütününü Eş'arîlikten ayrı ya da onun tam karşısında konumlanan bir Mâtürîdîlik şeklinde değildir. Makale boyunca onun mezhebi tercihinin yapılan atıfların bu minvalde bir değerlendirme olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Bununla birlikte şahıslar ve telif edilen eserler açısından bakıldığında Osmanlı ilim geleneği üzerinde Eş'arî düşüncenin baskın bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu coğrafyada verdikleri dersler ve kelâm literatürüne olan katkılarıyla tanınan Sa'düddin Teftazânî (ö. 793/1390) ve Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 815/1413) gibi meşhur kelimcilerin Eş'arî anlayışın müessilleri oldukları bilinmektedir. Bunun yanı sıra Molla Fenârî (ö. 834/1431)

³ Gelenbevi, "Allah'ın kudreti fiilin aslına, kulun kudreti fiilin vasfına taalluk eder" ifadesini Eş'ariyye'ye atfeder ve Eş'arîlerin cebr-i mütevassıt diye adlandırılmalarına bu ifadenin sebep olduğunu belirtir. Bk. İsmail Gelenbevi, *Hâşiye-i Gelenbevi ale'l-Celâl* (İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1307), 211.

⁴ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabîratü'l-edille fî usûlî'd-dîn*, nşr. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2: 281; Ali b. Sultan Muhammed Aliyyü'l-Kâri, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*, trc. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016), 77.

⁵ Aliyyü'l-Kâri, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*, 80.

⁶ Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008), 169.

⁷ M. Saim Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akîde Risalesi ve Şerhi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 170-171.

⁸ Hilmi Kemal Altun, *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri ve Taşkoprîzâde'nin Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 71

gibi Eş'arî-Mâtürîdî sentezini ortaya koymaya çalışan⁹ bilginlerin de varlığı görülmektedir. Eser ve müellifler üzerinden yapılan bir değerlendirmede Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) ile birlikte ibrenin Hanefî-Mâtürîdî anlayışa doğru yöneldiğini görmek mümkündür.¹⁰ Böylelikle Osmanlı ilim havzasında Mâtürîdî düşüncenin kendisine yer bulmaya başladığı söylenilebilir. Öte yandan Maverâünnehir bölgesindeki Mâtürîdî kelâm anlayışının Fatih döneminde payitahta taşındığı ve onun zamanında kurulan Sahn-ı Seman Medreselerinde üst düzey ilimlerin okunmaya başlanmış olması da¹¹ bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in Herat'ta bulunan meşhur bilgin Molla Câmî'den (ö. 898/1492) bir eser yazmasını istediği, onun da bu talebe olumlu yanıt vererek *ed-Dürretü'l-fâhire*¹² adlı eseri yazıp gönderdiği belirtilmektedir.¹³ Bu açıdan düşünüldüğünde *Mübâhase-i Kazâ ve Kader* adlı eserini incelediğimiz Nahîfî'nin de Molla Fenârî, Hızır Bey (ö. 836/1459) ve İbnü'l-Hümâm ile başladığı düşünülen Mâtürîdî anlayışı¹⁴ devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmamızda öncelikle eseri modern yöntem ve usullerle ilim camiasına sunmayı amaçlıyoruz. Eserin transkripsiyonu ve doğru bir metnin tespiti için ülkemizde bulunan yazma eser kataloglarının taranması neticesinde ulaşılan nüshalar üzerinden bir çalışma yürütüldü. Osmanlıca olarak yazılan eserin Latin harflerine dönüştürülmesi için ülkemizde büyük oranda kabul görmüş olan transkripsiyon alfabesi kullanıldı. Bu alfabeye tablo halinde çalışmanın başında yer verildi. Günümüz Türkçesine göre dili ağıdalı, anlaşılması zor gelen metnin muhtevasının tahlili yapıldı. Dikkati çeken hususlara işaret edildi. Yapılan tahlile, uygun yerlerde yorumlar da eklenmek suretiyle içeriğin zenginleştirilmesine ve meselelerin arka planına ışık tutulmaya çalışıldı. Eserin muhtevası da başlıkla paralel olarak, kazâ ve kader meselelerini ihtiva etmektedir. Dolayısıyla tarafımızdan yapılan değerlendirmelerde de -gerek görülmedikçe- bu konularla iktifâ edilmiş, kelâmın diğer konularına girme lüzumu hissedilmemiştir.

⁹ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Döneminde Kelâm İlmi: Muhteva ve Yönelişler", *Osmanlı'da İlm-i Kelâm*, ed. Osman Demir v.dğr. (İstanbul: İsar Yayınları, 2016), 10-18.

¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 169.

¹¹ Osman Demir, "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Akaid-Kelâm Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016): 13.

¹² Ebü'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed Molla Câmî, *ed-Dürretü'l-fâhira fî tabkiki mezâhibi's-süfiyye ve'l-mütekellimîn ve'l-hukemâ el-mütekaddimîn*, nşr. Nicholas L. Heer, Ali Musevî Behbehâni (Tahran: McGill University Institute of Islamic Studies, Danişgah-ı Tahran, 1980).

¹³ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 198-199.

¹⁴ Yavuz, "Mâtürîdiyye", 28: 169.

1. SÜLEYMAN NAHİFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Mesnevi mütercimi olarak bilinen Süleyman Nahîfî'nin künyesi Mehmed Süleyman b. Abdurrahman b. Sâlih'tir.¹⁵ Şiirlerinde kullandığı Nahîfî mahlasıyla meşhurdur. Muhtemelen 1665-66/1076'da İstanbul'da doğmuştur. Dedesi Yeniçeri Kâtibi Sâlih, babası vâiz ve şeyh Abdurrahman Muhyî Efendi'dir. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi (ö. 1202/1788)¹⁶ ile Nahîfî'nin amca çocukları oldukları belirtilmektedir.¹⁷

Nahîfî'nin iyi bir medrese tahsili yaptığı anlaşılmaktadır. Tercüme yapacak ve şiir yazacak bir seviyede Arapça ve Farsça dillerine hâkimdir. Ayrıca Hâfız Osman'dan hat dersleri aldığı ve icâzetli bir hattat olduğu kaydedilmektedir.¹⁸

Yeniçeri Ocağı kalemî olarak iş hayatına başlamasında onun kitabe ile ilgisinin rolü büyüktür. Önce kâtiplik görevi nedeniyle 1094 yılı Şaban ayında (Eylül 1683) Mısır'a ardından Revan, Tebriz, Nahcivan, Kazvin, Kâşân ve İsfahan'a giderek hem resmî görevlerde bulunmuş hem de oradaki ilim adamlarıyla görüşmüş, müzakerelerde bulunmuş ve onların takdirlerini kazanmıştır.¹⁹

1130/1718'de Macaristan'a tayin edilmiş orada patriklere karşı girdiği münazaralarda başarılı olmuştur. Macaristan dönüşünde kendisine devletin yüksek makamlarında görevler verilmiştir. En son tevdi edilen defterdâr-ı şikk-ı sâni görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrılmasının ardından 19 Cemâziyelevvel 1151'de (4 Eylül 1738) vefat etmiştir.²⁰

1.2. Eserleri

Damad İbrâhim Paşa tarafından *Hâbibü's-siyer* adlı eserin tercüme heyetine dâhil edilen Nahîfî, Mevlânâ Celâleddin-i Rumi'nin *Mesnevî'sini* 18 yıl çalışarak manzûm bir şekilde Türkçeye çevirmiştir. Eser, Âmil Çelebioğlu tarafından *Mesnevî-i Şerîf: Aslı ve Sadeleştirilmesiyle Manzûm Nahîfî Tercümesi* adıyla üç cilt halinde yayımlanmıştır. Müellifin bunun dışında *Adâb-ı tarîkât ve Kavâid-i hakikât*, *Hilyetü'l-envâr*, *Mirâciyye*, *Tahmîs-i Kâsîde-i Bürde*, *Kâsîde-i Lâmiyye*

¹⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifin* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâs, ts.), 4: 265; Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-ârifin* (İstanbul: 1951), 1: 404.

¹⁶ Kehhâle, *Mu'cemû'l-Müellifin*, 4: 266.

¹⁷ Âmil Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfî ve Fazilet-i Savm (Zuhrû'l-Ahire Adlı Eseri)", *Diyanet Dergisi* (1972): 342-350; Mustafa Uzun, "Nahîfî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 297-299.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: 1972), 2: 271; A. İrfan Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992), 2-18.

¹⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 271-272; Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi*, 1: 2-18.

²⁰ Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifin*, 4: 265; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 404; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 272; Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi*, 1: 9-10.

(*Emâliyye*) ve *Manzûme-i Akâid*²¹ adlı eserleri vardır.²² Nahîfî'nin ayrıca kazâ ve kaderle ilgili olarak yazmış olduğu *Mübâhase-i Kazâ ve Kader* adlı bir eseri daha vardır ki çalışmamızın konusu müellifin bu eseridir.

2. MÜBÂHASE-İ KAZÂ VE KADER ADLI ESER

Müellifin bu eseri esasında Şaban Er tarafından *Nahîfî Süleyman Efendi Külliyyatı*²³ adıyla Nahîfîye ait on risâlenin neşri arasında yayımlanmıştır. Eserin tanıtım bülteninde *Mübâhase-i Kazâ ve Kader* adlı risâlenin dört farklı nüsha üzerinden transkribe edildiği belirtilmektedir. Ancak verilen bu bilgiden farklı olarak bizim de kullandığımız iki nüsha üzerinden eserin latinize edildiği anlaşılmaktadır. Mamâfih yapılan bu neşirde ilmî transkripsiyon usullerine riâyet edilmediği, anlam değişikliğine neden olacak şekilde pek çok kelimenin farklı aktarıldığı müşahade edilmekte, bunun yanı sıra gösterilen bir kısım varak numaralarının isabetli olmadığı görülmektedir. Böylece eserin yeniden uyarlanması lüzumu hissedilmiştir. Bu amaçla Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2245'te bulunan nüsha ile İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi, 1652'de kayıtlı olan nüshalar üzerinden eserin transkripsiyonu yapılmıştır. Bunların dışında kütüphane kataloglarında eserin başka bir nüshasına ulaşamamıştır.

Farklı olan iki nüshadan Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan nüsha dipnotta "s"; İstanbul Üniversitesi'nde yer alan nüsha ise "i" rûmuzuyla gösterilmiştir. Nüshaların müellif hattı olduklarına dair bir işaret olmadığı için bu yönde bir kanaate ulaşmak mümkün değildir. Ancak ketebe kayıtları bilinmediği için bu ihtimal de göz ardı edilmemelidir. Eldeki iki nüsha arasında kelimelerin yazılışıyla ilgili küçük farklar dışında anlam ve muhteva açısından dikkat çeken önemli bir ayırım yoktur.

Eserin sayfalarının dizilişinde Süleymaniye nüshası takip edilmiştir. Metinde köşeli parantez [...] içerisinde gösterilen rakamlar bu nüshanın varak numaralarını ifade etmektedir. Sayfanın ön yüzü [...^a]; arka yüzü ise [...^b] harfiyle gösterilmiştir. Tahkikte tercihli metot usulleri takip edilmiş, anlam açısından doğru olan ibare ana metinde gösterilerek farklı olan kelimeye dipnotta yer verilmiştir. Transkripsiyonda aşağıdaki tabloda yer alan usuller uygulanmıştır.

²¹ Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1399 ve Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2890/36-59 numarada kayıtlıdır. Müellifin amentünün esaslarını açıklamak üzere kaleme aldığı akâid ve ahlaka dair 1009 beyitten müteşekkil mesnevisi olan *Zuhru'l-âhire*'nin bazı bölümlerinden oluşmaktadır. Hilmi Karaağaç, "Osmanlı'dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 113.

²² Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 404; Eserleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bk. Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi*, 1: 10-31.

²³ Şaban Er, *Nahîfî Süleyman Efendi Külliyyatı* (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2014).

ا (ā)	a, ā	ص	ş
ا (ā)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ž, ɖ
ب	b, p	ط	ʈ
پ	p	ظ	ʒ
ت	t	ع	ʿ
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	k
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḏ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	š	ی	y, ı, i, ī
		ء	ʾ

3. MÜBÂHASE-İ KAZÂ VE KADER ADLI ESERİN TAHLİLİ

Klasik dönem müelliflerinin eserlerinde aşına olduğumuz hamd, senâ ve salât ü selâmla esere başlama şeklindeki bir geleneğin Nahîfî tarafından sürdürülmediği, diğer bir ifadeyle doğrudan konuya girildiği görülmektedir. Müellifin yine akâide ilişkin yazmış olduğu manzûm eseri olan *Manzûme-i Akâid* adlı eserine hamd ve şükür ifadesiyle başladığı halde²⁴ burada farklı bir girizgâhı tercih ettiği görülmektedir. Mesnevî tarzında yazılan eserin vezni fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün'dür.²⁵ Beyitler arasında kafiye uyumu olmakla birlikte eserin bütününde takip edilen bir kafiye düzeni yoktur. Eser 218 beyitten müteşekkildir.²⁶ Bu yönüyle eser mütekaddimûn dönemi akaid metinlerine ve medreselerde ezberlenen manzûm eserlere nispetle uzun sayılabilecek bir boyuttadır.

Manzûm eserler denilince özellikle akaid-kelâm alanında akla gelen ilk eser bilindiği üzere, Osmân el-Üşî'nin (ö. 575/1179) *el-Emâlî* adlı meşhur eseridir. Mâtürîdiyye akaidine dair 66 beyitten müteşekkil olan bu risâle üzerine Osmanlı bilginlerince pek çok şerh ve hâşiye yazılmış, eserin kendisi de asırlarca medreselerde başucu bir eser olarak kabul görmüştür.²⁷ Bu eser kadar tanınan bir diğer manzûm akaid eseri, Hızır Bey'in *el-Kasîdetü'n-Nüniyye* adlı eseridir. Bu eser, 105 beyitten ibaret olup her beytinde bir kelâm meselesi veciz bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.²⁸ Bu meyanda zikre değer bir diğer eser de Mâtürîdî anlayışın bir devamı niteliğinde olan Tokat'lı İshak Efendi'nin (ö. 1100/1689) *Nazmu'l-leâlî* adlı mesnevisidir. İshak Efendi, 327 beyitten müteşekkil olan söz konusu eserinde akâid konularını müstakil bölümler halinde ele almıştır.²⁹ Bu tür eserlerin yazımında nesir yerine nazım türünün tercih edilmiş olması muhtemeldir ki itikâda dair konuların hem taliminin hem de muhafazasının daha kolay olacağı düşüncesidir. Ancak Nahîfî'nin elimizdeki eserinin, her ne kadar eğitim açısından öğrenmeye sağladığı bir kolaylık yönü

²⁴ Nahîfî Süleyman Efendi, *Manzûme-i Akâid*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1399, 69b.

²⁵ Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi*, 1: 18.

²⁶ Nahîfî hakkında yapılan doktora çalışmasında ve Diyanet İslam Ansiklopedisinde "Nahîfî" maddesinde müellifin *Mübâhase-i Kazâ ve Kader* adlı eserinin 260 beyit hacminde bir eser olduğu bilgisi aktarılmaktadır. Her iki yerde de kaynak olarak gösterilen Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı olan, bizim de transkripsiyonda kullandığımız (Yazma Bağışlar, 2245) nüshasıdır. Ancak eserin Süleymaniye'deki nüshayla birlikte ulaşabildiğimiz İstanbul Üniversitesinde yer alan ikinci nüsha da 218 beyitten ibarettir. (Kırş., Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi*, 1: 18; Uzun, "Nahîfî", 32: 297-299)

²⁷ M. Sait Özervarlı, "el-Emâlî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 73-75.

²⁸ M. Sait Yazıcıoğlu, *el-Kasîdetü'n-Nüniyye*, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 571-572.

²⁹ Bayram Özfirat, "Tokatlı İshak Efendi ve Nazmu'l-leâlî adlı Mesnevisi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015): 315-376.

olduğu kabul edilse de emsallerine nispetle uzun olması nedeniyle ezberlemek açısından pek uygun bir metin gibi durmamaktadır. Belki de sair manzûm risâleler kadar tanınmamasında bu durumun etkisi büyüktür.

Müellifin iddiasını ispat amacıyla bahsettiği delillerin detaylarına inme gereği duymaması eserin takrîrî bir üslupla yazıldığını göstermektedir. Buna karşın kazâ ve kader bahislerine ilişkin İslâm düşüncesinde tartışılan hemen her meseleye eserde yer verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Müellifin Farsça ve Arapçaya vukûfiyeti eserin diline yansımıştır. Bu nedenle metinde sıklıkla Arapça ve Farsça terkiplerin kullanılması dikkat çekmektedir. Bu terkipler ve kullanılan yabancı kelimeler nedeniyle günümüz Türkçesi açısından eserin dilinin kısmen ağır olduğunu söylemek mümkündür.

Müellifin konuyu Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî'nin mezhebi olarak bilinen Mâtürîdîlik ekseninde ele aldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Nahîfî, muhalif olarak yalnızca Cebriyye ile Mu'tezile'nin görüşlerine yer vermekte, Kaderîleri de Mu'tezile ile aynı kategoride ele almaktadır. Bâtıl ve bidat ehli olarak nitelendirdiği bu iki gruba karşılık hak olan fırkanın Mâtürîdîlik olduğunu vurgulamaktadır. Müellifin sünnilîğin diğer bir kolu olan Eş'arîlikten hiç bahsetmemiş, konu çerçevesinde Mâtürîdîlerle Eş'arîlerin ihtilaflı oldukları alanlara temas etmemiştir.

Müellif, kader inancının imanla doğrudan ilişkisine temasla eserine başlamaktadır. Takrîrî metodu benimsediğini belirttiğimiz Nahîfî, kader meselesini delillere dayandırma, ayet ve hadislerden istişhâd etme gayretinde de değildir. Detaylara girmemesi açısından eserin bir kelâm metni olmaktan ziyade akaid metni olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle müellifin kazâ-kader meselesini ait olduğu mezhebin sabiteleri çerçevesinde izah etme amacıyla bu eseri hazırladığı anlaşılmaktadır. Nitekim mesele etrafında süregelen tartışmalara temas edilmeksizin kazâ-kader meselesinin kitap, sünnet ve icma' ile sabit olan bir iman esası olduğu³⁰ baştan ilan edilmektedir. Keza müellif tarafından konunun ancak nakille bilinebileceği vurgulanarak akla paye verilmemiş olması ve konuyu tartışmaktan men etme gayreti yine bu minvalde değerlendirilebilir.³¹ Dolayısıyla Nahîfî'nin risâlesini, kazâ-kader konularını kendi bağlamında detaylandıran manzûm bir akaid eseri olarak adlandırmak mümkündür.

Bu tür bir girizgâhın ardından konuyu aktarmaya çalışan müellife göre meselelerin takdîr ve kazâ boyutunun nihai olarak anlaşılması mümkün değildir.

³⁰ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2245, 12b, 12. beyit.

³¹ Mamâfih ona göre nehyedilen husus, bizzat kaderin varlığı hakkında şüphe duymaktır. Yoksa bütünüyle kader meselesinin mülâhazası esnasındaki akla gelen sorular bağlamında bir nehiy değildir. (Bk. Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 12b, 4. beyit).

Diğer bir ifadeyle takdir ve kazâ olarak adlandırılan ezeli yazgıyı insan aklının kavraması kâbil değildir ancak onun neticesi durumunda olan fiiller (iktizâ) üzerinden kesin olmayan bir hükme varılabilir.³²

Müellif ezeli takdir için kader ve kazâ lafızlarının her ikisini de kullanmaktadır. Yine makdûr, mukadder ve kader lafızlarını müteradif kavramlar olarak ele almaktadır. Bu itibarla Nahîfî'nin kavramlar konusunda nüansları öne çıkarma yerine, Allah'ın ilim ve takdirini ifade etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Nitekim kazâ ve kader kavramlarının kullanımına ilişkin Eş'arîlerin kazâ dedikleri şeye Mâtürîdîlerin kader, kader dedikleri şeye de kazâ dedikleri bilinmektedir.³³ Müellifin kendisini Mâtürîdî olarak nitelendirmesi ve en doğru yolun bu yol olduğunu beyan etmesine rağmen³⁴ söz konusu kavramların kullanımı konusunda takındığı müsamahalı tavır dikkatlerden kaçmamaktadır. Söz gelimi bir beyitte kaderi Allah'ın meydana gelecek olan bütün hadiseleri ezeli olarak takdir etmesi³⁵ olarak tarif ederken başka bir beyitte ise levh-i mahfûzda yazılı olduğunu beyan ettiği hükümlerin adını kazâ olarak nitelendirmektedir.³⁶ Müellifte görülen bu tavır, daha önce de bahsedildiği Mâtürîdî-Eş'arî mezhepleri arasında fikrî sınırların çok keskin olmadığını, iki ekol arasında yumuşak geçişlerin var olduğunu doğrular mahiyettedir.

Eserin son beytinde ise Allah'ın meşîetinin yazılı olduğu yerin adı olarak âyette yer alan Ümmü'l-kitâb kavramına işaret etmektedir.³⁷ Nahîfî, Ümmü'l-kitâb ve Levh-i mahfûz kavramlarını "Allah'ın ezeli ilmi ve kulların amellerinin yazılı olduğu bir kitap" olarak tanımlamaktadır. Nitekim Kur'an'da bu manaya delalet eden kullanımların da yer aldığı bilinmektedir. (el-En'âm 6/38; Kâf 50/4; Yûnus 10/61; Sebe' 34/3; el-İsrâ 17/58; el-Ahzâb 33/6).

Nahîfî, henüz varlıktan bahsedilmezken ilk yaratılan şeyin kalem olduğunu belirtmektedir.³⁸ Şöyle ki, Cenâb-ı Hak kaleme³⁹ emrederek mahlûkatın mukadderatını levh-i mahfûza yazdırmıştır.⁴⁰ İyi-kötü, hayır-şer,-faydalı-zararlı her ne varsa ezelden ebede, kâinatın başlangıcından haşre kadar hepsi bu ki-

³² Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 12b vr. 5. beyit.

³³ Şerafettin Gölçük - Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Yayınları, 2016), 278-280.

³⁴ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 17b, 173. beyit.

³⁵ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13a, 17. beyit.

³⁶ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13a, 22. beyit.

³⁷ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 19a, 218. beyit.

³⁸ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13b, 29. beyit.

³⁹ Ubâde b. Sâmîd, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve artık bir daha yazmamak üzere kurumuştur" (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 1438/2017), "Kader", 2; Ebû Dâvud, Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, ts.), "Sünnet", 16.

⁴⁰ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13b, 30-35 arası beyitler.

tapta kayıt altına alınmıştır.⁴¹ Her şey ilahî ezeli ilim tarafından takdir edilerek kader kitabı olan levh-i mahfûzda yer almaktadır. Kimin iyi ya da kötü olduğu bilgisi, insanların işleyecekleri büyük küçük günahları hatta irâde ve kesbleri dahi baştan sona bu kitabın içerisinde mevcuttur.⁴² Nahîfî'nin aktardığı bu düşünce Hz. Peygamber'e nispet edilen bir rivâyetten⁴³ mülhem olduğu anlaşılmaktadır. Lakin müellifin bahsi geçen rivâyete bir takım ilavelerle kendi yorumunu da kattığı görülmektedir. Özellikle hayır ve şer meselesiyle insanların irâde ve kesblerinin de kitapta yer aldığına ilişkin yorumların Hz. Peygamber sonrası ortaya çıktığı aşikârdır. Müellifin bu çerçevede getirmiş olduğu izahlara bakıldığında, insanların yapıp ettikleri ezeli ilâhî ilim çerçevesinde değerlendirilmekte ve insanların burada yer alan kayıtlara uygun bir şekilde amelde bulundukları düşüncesi öne çıkarılmaktadır. Yalnız bu düşüncenin cebrî anlayışı ihsas ettirdiği düşünülebilir. Tam da bu noktada "her şeyin bu kitapta kaydedildiğini" söyleyen Nahîfî, "Levh-i mahfûza yazılanların zorunlu-bağlayıcı bir hüküm olarak değil vasıf olarak yazıldığı"⁴⁴ vurgusunu yapmaktadır. Yani olacaklara ilişkin kaydedilen bilginin, kulların fiilleri üzerinde tesiri söz konusu değildir. Aksi halde herkes mecbur bir halde kendisi hakkında yazılan kaderin pasif bir aktörü olmaktan kurtulamazdı. Bu durumda özellikle kâfirler için açık bir mağduriyet halinin ortaya çıkması kaçınılmazdır.⁴⁵ Hâlbuki kalemin yaptığı şey adeta bir resmin tasvirinden ibarettir.⁴⁶ Buna karşın kulda aktif durumda olan bir kesb, kudret, irâde ve ihtiyar vardır.⁴⁷ Bu noktada Nahîfî'nin ilimle irâdeyi ayırdığını belirtmekte yarar var. Allah'ın ezelde bildiği ve yazdığı hususlar şayet hüküm olarak yazılsaydı vukuu mutlak olurdu. O takdirde ahirte görülecek olan hesabın da bir anlamı kalmazdı.⁴⁸ Hâlbuki durum böyle değildir.

Bilindiği üzere Nahîfî tarafından dile getirilen "Levh-i Mahfûz'daki yazının, hüküm olarak değil, vasıf olarak yer aldığı" düşüncesi Ebû Hanîfe'ye dayanmaktadır. Nitekim Ebu Hanîfe'ye nispet edilen *el-Fıkhu'l-ekber* adlı eserde şu ibare yer almaktadır. Allah her şeyi levh-i mahfûzda hüküm olarak değil vasıf olarak yazmıştır.⁴⁹ Nahîfî'nin sözlerinde de anlaşıldığı üzere bu Ebû Hanîfe

⁴¹ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13b 33-40 arası beyitler.

⁴² Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13b, 39. beyit.

⁴³ Resûlullahın şöyle dediği nakledilmektedir: Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmıştır. Bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur (Buhârî, "Kader", 2).

⁴⁴ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13b, 41-43 arası beyitler.

⁴⁵ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13b -14a, 45-46. beyitler.

⁴⁶ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 14a, 48. beyit.

⁴⁷ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 14a, 51. beyit.

⁴⁸ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13b, 43. beyit.

⁴⁹ "وهو الذي قَدَّرَ الأشياءَ وقضاهَا ولا يكون في الدنيا ولا في الآخرة شيء إلا بمشيئته وعلمه وقضائه وقدره وكتبه في اللوح المحفوظ؛ ولكن كُتِبَ بالوصف لا بالحكم" Numan b. Sabit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, thk. Muhammed b. Abdurrah-

ve takipçilerini bu düşünceye sevk eden amilin, kul-fiil ilişkisine yönelik cebri düşüncenin görüşlerini reddetmek ve Cebriyye mezhebini geçersiz kılmak olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin hem cebr kavramını bizzat zikrederek⁵⁰ hem de yeri geldikçe farklı açılardan Cebri anlayışın delillerini çürütmeyi amaçladığı ve insanın büsbütün pasif olmadığı düşüncesini vurgulamaya çalıştığı görülmektedir.⁵¹ Cebriyye üzerine bu kadar yüklenen Nahîfî'nin Eş'arilikten hiç bahsetmemesi ve onları eleştirmemesi düşündürücüdür. Hâlbuki fiilin meydana geliş aşamalarından her birerinin Allah tarafından yaratıldığını, kulun sahip olduğunu iddia ettiği irâdenin esasında Allah'ın irâdesine bağlı olduğu ve kulun "kesb"inin dahi yine Allah'ın bir mahlûku olduğunu ileri süren Eş'arî düşüncenin tenkit edilmemiş olması dikkatlerden kaçmamaktadır.⁵² Demek ki Eş'arîlere göre fiil, gerçek anlamda Allah'a aittir. Kula nispeti mecâzî anlamdadır. Fiil de fiili irâde etme yetisiyle birlikte kulun kesbi dâhil tamamı Allah tarafından yaratılmaktadır.⁵³

Baştan sona bütün mevcudatı takdîr-i İlâhî bağlamında ele alan Nahîfî'ye göre kâinata meydana gelen insan fiilleri dâhil her bir hadise Allah'ın meşîeti ve irâdesine muvafık olarak meydana gelir. Kâinata takdîr-i İlâhiye muvafık olamayan hiç bir amel gerçekleşemez. İlâhî meşîet taalluk etmedikçe sadece sebep ve gayretin kendisi bir fiilin meydana gelmesi için kâfi değildir.⁵⁴ Müellifin bu ifadelerinden Allah'ın irâde ve iktidârının sonsuzluğuna yönelik açık bir vurgulama dikkat çekmektedir. Bununla kulun kendi fiilini yaratması ya da sebeplerin birbirini zorunlu olarak meydana getirmesi şeklinde ileri sürülen determinist anlayışın reddinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Allah'ın geniş iktidarıyla sonsuz irâdesine atfen yapılan vurgulamanın, insanın büsbütün irâdesiz ve fiilinde tesirsiz olduğunu ihsas ettirdiği gibi bir problemi barındırdığı muhakkaktır. Bu noktada Nahîfî'nin insanın cüz'î irâde, kesb ve fiile yönelik meyletme gücüne sahip olduğu şeklindeki ifadelerini⁵⁵ bir anlamda muhtemel eleştirileri bertaraf etmeye matuf yapılmış hamleler olarak okumak mümkündür. Nitekim o, insanın sahip olduğu bir çeşit îtibârî ihtiyârdan söz ederek kulun da irâdesinden ve tercih hakkının varlığından bahsetmektedir. Şöyle ki muhtâr-ı hakiki Allah'ın bizzat kendisidir. Her şey onun meşîetine bağlıdır. Ancak kulun da kendine ait, hayır-şer, iyi-kötü arasın-

man el-Hamîs (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-furkan, 1999), 29.

⁵⁰ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 14a, 47. beyit.

⁵¹ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 13b -14a, 45-50 arası beyitler.

⁵² M. Saim Yeprem, *Irâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî* (İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, 1997), 211-215, 219.

⁵³ Yeprem, *Irâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 220.

⁵⁴ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 14b, 68-79 arası beyitler.

⁵⁵ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 15a, 81-85 arası beyitler.

da tercih yapabileceği cüz'i bir ihtiyârı vardır.⁵⁶ Yaratmak Allah'a ait olmakla birlikte, kulda var olan meyletme, kastetme gibi irâdî haller, yaratmanın öncülû durumunda olup sorumluluğu üstlenmek ve deruhte etmek için yeterli sebeptir. Nahîfî'nin bu yaklaşımı onun meseleye Mâtürîdî pencereden baktığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Mâtürîdî fiilleri yaratma açısından Allah'a nispet ederken kulların kasdı ve ihtiyârı açısından insanın kendisine nispet etmektedir. Bu nispet de Eş'arîlerde olduğu gibi fiilin kula nispeti mecâzî bir nispet olmayıp gerçek anlamda kulun fiilinde muhtâr olması şeklindedir.⁵⁷

Hayır yahut şer kulun iradesini sarf ettiği şeyi Allah'ın yarattığını⁵⁸ söyleyen müellif, Cenab-ı Hakk'ın şerri yaratmakla vasıflanmasında bir mahzur görmese de edep açısından şerri kula nispet etmeyi daha uygun bulmaktadır.⁵⁹ Ona göre yaratılma açısından iyi ile kötü arasında bir fark yoktur. Ancak Rabbin rızasının olup olmaması açısından bir fark söz konusudur. İyiliğe yönelen kimseyi Allah kulun bu meylinde hoşnut bir halde onu iyiliğe ulaştırır. Kötülüğe meyleden kimse için de rızası olmadan o kul için Allah kötülüğü yaratır.⁶⁰ Dolayısıyla her iki fiil de yaratma açısından Allah'a ait olup, irade, meşîet açısından kula aittir. Bilindiği üzere Mâtürîdî anlayışta bu mesele “ister şer olsun ister hayır olsun fiilin kesbi kula; halkı ise Allah'a aittir”⁶¹ şeklinde formüle edilmiştir. Müellifin yaklaşımı da bu formülle paralellik arz etmektedir. Böylece hem Allah'tan başkasına yaratma vasfı nispet edilmemiş olmakta hem de kulun eylemlerinden sorumlu olduğu düşüncesi pekiştirilmeye çalışılmaktadır.⁶² Nitekim ilerleyen beyitlerde de Nahîfî sırasıyla meşîet, kazâ ve kader kavramlarını kullanmakta, Allah'ın bir emri ve ezeli sıfatlarından birisi olan bu kazâyı kul tarafından teslimiyet ve hoşnutluk gösterilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Çünkü ona göre bu meselenin tafsilatı bilinemez olsa da aslı itibarıyla bir iman konusu olduğu hususu kitap, sünnet ve icma' ile sabittir.⁶³

Âlemdeki yaratma eyleminin sürekliliğine vurgu yapan Nahîfî, her bir takdirin yeni bir yaratma ile yaratıcısına bağlı olduğunu belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle kulun iradî eylemlerinde Allah'ın ilmi, meşîeti, iradesi ve kudretinin kulun irade ve kudretine bağlı olarak taalluk ettiğine işaret etmektedir.⁶⁴ Keza

⁵⁶ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 15a, 83-84 arası beyitler.

⁵⁷ Yeprem, *Irâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 298.

⁵⁸ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 15a, 87-89 arası beyitler.

⁵⁹ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 17a, 153-155 arası beyitler.

⁶⁰ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 15a, 84-91 arası beyitler.

⁶¹ Sâbüni, *el-Bidâye*, 136-137.

⁶² Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 15a, 94. beyit. Krş. Sâbüni, *el-Bidâye*, 136-137

⁶³ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 12b, 12. beyit.

⁶⁴ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 15b, 109. beyit.

hüsün-kubuh, fayda ve zarardan her birinin de Allah'ın ilmine, meşîetine ve iradesine taalluk ettiği bu bağlamda ifade edilen hususlar arasındadır.⁶⁵

Nahîfî, Allah'ın kimseyi iman etme ya da küfretme yönünde bir zorlamaya tabi tutmadığını belirtmektedir. Allah'ın kudret ve irâdesinin sınırsızlığına rağmen kullara cebrî olarak bir fiili yaptırmaması, buna bağlı olarak, kişiye fiillerini icra edecek serbest bir alan bırakmış olmasını hesabın var oluşuyla temellendirmeye çalışmaktadır.⁶⁶

4. MÜBAHASE-İ KAZÂ VE KADER ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONLU METNİ

[12b] Mübâhase-i Kazâ ve Kader Ebâ Nahîfî

- 1 Altı rüknüñ biri ey 'âli-güher
Oldı çün hâk üzre imân-ı kader
- Fehm-i⁶⁷ müşkil bahşi müşkildir anıñ
Dağlı yoktur anda 'aql-ı rüşeniñ
- Şâbit olmuşdur kader çün nakl ile
Bahşi menhîdir mücerred 'aql ile
- Gerçi kim memnû'dur bahş eylemek
Kaşdımız bahş eylemekden ref-'i şek
- 5 Oldı müşkil fehm-i takdîr u⁶⁸ kazâ
Anı tafşîl eyler elbet iktizâ
- 'Aql ile teşbihe tanzîr eyleme
Bahş-i tedkîkât-ı takdîr eyleme
- Emr-i hâkdır, çünkü takdîr-i kazâ
'Abde lazım hüsn-i teslim-i rızâ
- Eyleyüb imân aña, tahkîk ile
Anda işbât-ı kader taşdıq ile

⁶⁵ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 15b-17b, 110, 141, 142, 143 ve 161. beyitler.

⁶⁶ Nahîfî, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, 14a, 46. beyit.

⁶⁷ i: fâhimi

⁶⁸ i: takdîr-i

Oldı ebhâs-ı kader cāy-ı haţar,
Onı tedkik idemez fehm-i beşer

- 10 Hem meşiyet, hem kazā ile kader
Bil şifāt-ı Hakk’dır ey ‘āl-i güher

Tā ezelden ol şifāt-ı bî-zevāl
Oldı bî-keyfiyyet-i bahş-i maķāl

- [13a] Bu şifātın aşlına oldı me’āb
Sünnet ü icmā’-ı ümmet hem kitāb

Ol şifātın bilmeziz keyfiyyetin
Ancak ikrār eyleriz vaşfiyyetin

Yok şifāt-ı Hakk’ı idrāke mecāl
‘Aql ile idrāk anı emr-i muhāl

- 15 Yok şifāt-u zātına mānend ebed
Nice derk itsün anı ‘aql-ı⁶⁹ hîred

Bilmiş ol kim, hük-m-i taķdîr-i kazā⁷⁰
Cümle tārifātın eyler iktizā

Bil kader oldur ki, Hallāk-ı ezel
Eyledi taķdîr-i ahvāl-ü maķall

Halkı halk etmezden evvel ol Kerim
Kıldı cümle arşa-ı ‘ilm-i kadīm

Halk olunmazdan muķaddem kainat
Oldı hep ‘ilminde ma’lumu’ş-şifāt

- 20 İhtiyār-ı halkı tefsir eyledi
Hük-m-i isti’dādı taķdîr eyledi

⁶⁹ s: ‘aql u hîred

⁷⁰ s: hük-m ü taķdîr-i kazā

Hayr u şerre muhtâr-ı nâsa ser-be-ser
Eyledi tabir u unvân-ı kader

Hem kazâ oldu o aḥkâma 'alem
Levh-i mahfûza ola sebt-i kalem

Ol kalem taḥrîr-i ef'âl eyledi
Cümle maḥdûrâtı icmâl eyledi

Hükûm odur, icmâl-i mektûb-ı tamam
Halk ide vaḳtiyle Hallâk-ı enâm

25 Vaḳt-i ma'lûm üzre ser-cümle ümûr
Eyleye icâd-ı halk ile zuḥûr

Halk ola ber-muceb-i kesb-i 'ibâd
Mucebât-ı terk-i⁷¹ sa'y ü⁷² ictihâd

Hayr u şer zâhir olur evḳât ile
Şerḥ ide Loḳmânî tafşilât ile

Olsa maḥkûm-i kazâ her bir ümûr
Ol olur elbet zarûriyyü'z-zuhur

[13b] Olmuş iken cümle mestûrû'l-'adem
Çünkü maḥlûk oldu emr ile kalem

30 Haḳ aña yaz! deyu fermân eyledi
Aña ol ḥizmetle iḥsân eyledi

Didi ol demde kalem: Ey zü'l-Celâl
Emir biçûn ki olmaz kıl u kâl

Ben ne taḥrîr eyleyim bildir baña
Tâ olam kâim yüzüm üzre aña

⁷¹ s: terk u

⁷² i: sa'y-i

Ḥaḳ buyurdu: Yaz anı kim bî-ḳuṣūr
Tā be-maḥşer eyler emrimle zuhūr

Oldı mektub-u muḥarrir ḥaşre dek
Her ne kim oldı ne kim olsa gerek

35 Levḥ-i maḥfūza ḳalem zabt eyledi
Her ümūru vaktine rabt eyledi

Ya'nî kim ber mücebi ceffi'l-ḳalem
Şābıḳ u lāḥıḳ tamam oldı raḳam

Ḥusn ü ḳubḥ u tūl u arz, ḥarr u berd
Raṭb u yābis, nef 'u darr dermān u derd

Ḥıffet ü şıḳlet ḳalıl ü hem keşir
Ṭā'at u 'ısyān şaḡir u hem kebir

Ḳudret ü kesb ü irādet ser-be-ser
Ḥāşılı evşāf u aḥvāl-i siyer

40 Her ne kim maḳbūl eger ma'yūbdur
Levḥ-i maḥfūz üzre hep mektūbdur

Bu kitābet ḥükmi müstelzim deḡil
Vaşf ile yazdı deḡil ḥükm üzre bil

Şanma bî vaşf-ı sebep mektūb ola
Ol kitābet ḥükm ile maṭlūb ola

Ger vuḳū'-ı ḥükm ile olsa kitāb
İḳtiżā eylerdi iptāl-i ḥisāb

Mümin olsun Zeyd elbet dimedi
'Amr içün küfr ile müsbit dimedi

45 Küfr ü imān üzre ḥükm olsa ḳazā
Emr-i Ḥaḳ eyler vuḳūun iḳtiżā

[14a] Böyle olsa her kişi mecbûr olur
Küfr ü îman ehli hep ma'zûr olur

Cebr olurdu bunda⁷³ Zeyd u 'Amr içün
Hâcet olmaz idi nehy ü emr içün

Bil kalem bu resme taḥrîr eyledi
Cümleyi vaşf ile taḥrîr eyledi

Didi kim Zeyd eylemez küfr ü 'inād
İḥtiyārî eyler imānı murād

50 Etmez imānî murād ammā fülân
İḥtiyārîñ küfre şarf eyler hemân

Ḳulda olmuştur sezâ-yı itibâr
Ḳudret ile hem irâdet-i iḥtiyâr

Ḥükm-i⁷⁴ zâhirdir bu ḥükm-i zâhiriñ
Müminiñ imānı küfrî kâfiriñ

Ḳulda var kesb ü ḳaşd u iḥtiyâr
Fi'liniñ ḥallâkıdır Perverd-gâr

Kesb olur 'abde nazar-ı ef'âl hep
Ḥalk eder ammā ânı f'a'al⁷⁵ hep

55 Bu mezâhirdir zuhûrata zurûf
Şafḥada güyâ terākib-i ḥurûf

Her ne kim etmiş ezelde iḳtiżâ
Vaḳt-i⁷⁶ ma'lûm ile olmaḳta ḳazâ

Oldı taḳdîr ile mevcûdât hep
'îlme tabi'dir bu ma'lûmât hep

⁷³ i- bunda

⁷⁴ i: Ḥükmî

⁷⁵ s: ef 'âl

⁷⁶ s: vâḳit

Bu mezâhırde ne kim olsa ‘ayân
ẖudret-i ẖaḡ’dır ḡaḡıḡatte hemân

Saḡa mir’ât aḡsen-i emḡâldır
Anda eḡyâ ḡûret-i timḡâldır

60 Keḡret-i nakḡ-ı iḡtilâfât-ı ḡuver
Vaḡdet-i âyineye vîrmez keder

Fi’l ile ya ḡavl ile bi’l-iḡtizâ
ḡey’i itmâm eylemek oldu ḡazâ

Diḡḡat it ammâ ḡazâ bi’l-ḡavli bil
ḡavl-i fi’liḡ sırrını temyîz ḡıl

[14b] Ol ki⁷⁷ ḡavlen muzhir-i irâd idi
ḡaḡ kelâmında ḡazâ rabbük⁷⁸ didi

Bu ḡazâ bi’l-ḡavl ammâ ḡâḡib-i hüner
Oldı bil sebḡ-i irâdetten ḡaber

65 Hem ḡazâ bi’l-fi’l odur oldu ‘ayân
Emr-i mesbûḡuḡ vüçûdundan beyan

Kim semâniḡ fatrîni fî mâ sebâḡ
Bil, ḡazahünne didi ḡur’an’da ḡaḡ

Bil ki maḡdûr, muḡadder hem ḡader
Oldı bir ma’nâya el ‘âlî-güher

ḡaḡ Teâlâ kevni taḡrîr eyledi
Ser-be-ser eḡyâyı taḡdîr eyledi

Olmuḡ iken cümle mevḡûf-i ‘adem
Anlara lâḡıḡ idi ‘ilm-i ḡıdem

⁷⁷ s: o ki

⁷⁸ el-İsrâ 17/23.

- 70 Gerçi zâtî cümleñiñ ma'dûm idi
 'İlm-i Hâk' da her biri ma'lûm idi
- Vaqt-i ma'lûm ile ber vefk-ı kader
 Bî'l-meşîyye her birin icâd ider
- Bî-meşîyyet nesnede yokdur zuhûr
 Yok tecâvüz vaktinî nezdik-i dūr
- Bî-irâdet zerrede yoktur vuķu'
 Emre nâzır ger uşul ger fûrû'
- Olmasa taķdîr-i Mevlâ-yı şekûr
 Zerrede kudret mi var, ide zuhûr
- 75 Olmasa taķdire muvâfık bir 'amel
 Ol olur mevcûd ber-vefk-i emel
- Ol meşîyyetle bulur elbet vuķu'
 Şüphe yokdur aşla tâbî' dir fûrû'
- Hâk murâd etmezse bulmaz ol vücûd
 Biñ irâdet eylemez ol fi'le sûd
- Var iken ol nesneye sa'y-i sebeb
 Hâşıl olmaz eyleseñ yüz biñ taleb
- Bil ki ta'lik-ı irâdet yok aña
 Hüsni-i tevfiķ olmadı rûzî saña
- [15a] 80 Olsa tevfiķa muķârin her ümûr
 Eyler ednâ sa'y ile bî-şek zuhûr
- İster iseñ ger irâdetten haber
 Sen de kesb ü sa'y ile kaşd-ı zafer
- Ol irâdet kim kula maşrûftur
 Hadd ü vaşfi cüz ile ma'rûftur

Hem denir ol cüz'e cüz'ü ihtiyār
Kulda vardır ihtiyār-ı i'tibār

Ya'nî 'abdiñ cānibi muhtārıdır
Nik ü bed, tercihi fi'l ü kārıdır

85 Hayr içün eylerse kul şarf-ı murād
Halk eder tevfiķ⁷⁹ Rabbü'l-'ibād

Eylese şarf-ı irādet şerre, ger
Gerçi rāzî olmaz ammā halk ider

Hay u şerr anıñ murādıyla olur
Farķı ancak kul rızasında bulur

Çün mürîd aşla rācî'dir murād
Ol irādet Hāk'a eyler istinād

Hayr u şerriñ Hālikı Allah'dır
Gayrdır zanneyleyen güm-rāhtır

90 Hayra rāzı, şerre yok ammā rızā
İster iseñ eyler ammā kim kazā

Kul neye eylerse şarf-ı ihtiyār
Halk eder muhtārını ol Girdigār

Nesneden 'aciz degildir kudreti
Böyle cārîdir ezelden hikmeti

İhtiyāra benden istersen cevab
Kulda mutlak oldu kesb ü iktisāb

Hālikıñdır fi'l-hākika iktidār
Kulda ancak kesbe vardır ihtiyār

⁷⁹ i: tevfiķ ile

- 95 Bundadır cüz'i irâdet mebhâşi
Cüz'idir ammâ oldu küllün muhdişi

Ol irâdet biline Hâk'dandır saña
Nîmetiñ bil, şükürünü eyle aña

- [15b] Hâliğin fermânı emr-i tâmdır
Ol irâdet kainâta 'âmmdır

'Abd için kesb ise de ef'âl eger
Oldı ol fi'le irâdet-i kâr-ger

Olmasa feyz-i irâdet Hâk için
'Acz olurdu kâdir-i mutlak için

- 100 Eylese kâfirden imâni murâd
Küfrün ibkâ eylemez cehl-ü inâd

Ol irâdet nûrı buldukta vuzûh
Meyl-i imân qalbine eyler sünûh

Pertev-i nûr-ı hidâyetle 'âyan
İhtiyârîñ şarfe ider ol ân hemân

Hâk mürîd-i mutlak oldu ol Hudâ
Kesb-i 'abd olmaz irâdetten cüdâ

Hep murâd-ı Hâk ile eyler zuhûr
Bî irâdet oldu memnû 'u's-şudûr

- 105 'Alem-i gayb ü şehâdette müdâm
Her ümûr oldu irâdetle temâm

Bu mezâhirde ne kim cârî olur
Cümle atf-ı kudret-i Bârî olur

Ṭarfetü'l-'ayn ve sünûh-ı hâṭıra
Naẓra-i edânî'i nûr-i başıra

Olmaz illā kim ƙazā ile ƙader
Cümlede olmaƙ gerek der-kār-ger

Cümle taƙdīrāt ü tecdīd ile
Halkına vābestedir bī-iştibāh

- 110 Hüsñ ü ƙubh u nef ‘u darda ser-be-ser
Hem meşīyyet, hem irādet mu‘teber

Ettiler ba‘zı añā ıtlāk-ı ƙazā
Kim ide hūkm-i irādet iktizā

Bu ƙazā bahşinde taħķīķ-i kelām
Hūkm-i icmālī’i haƙtır vesselam

Hūkm-i küllī ola maħlukāt içün
Hālet-i ‘āyān mevcūdat içün

- [16a] Bil mişālīn baƙ kitāb-ı Hālīķ’a
Oldı naşş-ı küllü nefsin zāiķa⁸⁰

- 115 Cümle enfüs zāiķatü’l-mevtdir
‘Aķībet ma‘rüz-ı naķl-ü fevttir

Küllü şey’in hālikün⁸¹ ƙavli daħī
Bir mişāl-i diger oldı ey aħī

Hūkm-i küllīdir ki, Haƙ verdi haƙber
Kim zevi’l-ervāh terk-i rūh eder

Bil, ƙader tafşīl olub icmāl içün
Hūkm-i işbāt eyler ol her hāl içün

Eyleyüb ta’yīni esbāb-ı huşūl
Eyler icād⁸² fūrūāt-u uşūl

⁸⁰ Āl-i ‘İmrān 3/185.

⁸¹ el-Kasas 28/88.

⁸² s: icād u

120 Muḳteżâ-yı ḳâbiliyyât üzre hep
Ḳıldı bir â'yâna tâ'yîn-i sebeb

Mücebât-ı ḥâşş-ı istî'dât ile
Her birin izhâr ider icâd ile

Eyleyüb tâ'lîḳ-i ahvâl-i ümûr
Eyler ol vaḳt-i mu'ayyende zühûr

Ser-be-ser ahvâl ü â'mâr u ecel
Oldılar maḥşûş-ı esbâb-ı 'ilel

Lâ cürm etmek içün tefhîm-i ḥâl
Lâzım oldu saña irâd-ı mişâl

125 Bir mu'ayyen günde Zeyd'in 'illeti
Ḥükm-i maḥşûş ile mevt-ü rıḥletî

Oldı bil-taḫşîli icmâl-i ḳader
Ḳaderi ma'lûm ile keşf-i ḥâl eder

Cümle eşyâ emr-i maḥḳûm iledir
Hep zühûr-ı ḳader-i ma'lûm iledir

Ger dalâlet ger hidâyet bî-gümân
Cümle mevḳûf-ı meşîyyettir 'ayân

Emriniñ maḥḳûmudur ser-cümle ḥâl
Yok ḳazâsın redde imḳân ü mecâl

130 Bir ḳazâ maḥtûm-ü mübrem olsa ger
Anı redde ḳâdir olmaz kimseler

[16b] Ḥâkim-i muṭlaḳtır ol Rabbi Ezel
Ḥükm anıñ ferman anıñdır mâ-ḥaşal

Her ne kim i'tâ ede men'i muḥal
Men'ini i'tâyâ ḥôd yoktur mecâl

Saňa bu şāhid yeter ey nükte-dān
Lem yekūn mā-lem yeşe' mā-şā'e kān

İstese nāsa hidāyet ol Hūdā
Cümle eylerdi qabūl-i ihtidā

135 Muḳteżāy-ı hikmet üzre ol ilāh
Eyledi şebt-i qazā bil-iştibāh

Cennet ü düzāh bulup reng-i vücūd
İkisi de oldu nirengi'-ş-şühūd⁸³

İsmi "Hādī" mazheridir kimi bil
Kimi oldu mazheri ism-i "Muzill"

Cümlede geldi huşūle mā-ḥaşal
İktizā-yı qābiliyāt-ı ezel

Feyz-i aḳdes kim, o dur levḥ-i qazā
Oldı meşṭūr-i" meżā mā qad mażā"

140 Emrin ızhār eyleyüb icād ile
Cümleyi ḥalḳ eyledi ezḍād ile

Küfr ü imān fevz-ü ḥüsrān, ḥayr u şerr
Ṭā'at u isyān ile hem nef'u zarr

Hem daḥī inkār u irfān ü kemāl
Cebr ü kesr ü nīk ü bed, naḳz u vebāl

Her ne var men'u aṭā, ḳaḥr u rızā
Ṭābi' 'ilm-i ilāhīdir qazā

Cümle Ḥaḳ'dandır zuhūrātı vücūd
Ḥalḳ eder icād-ı Feyyāz-ı Cūd

⁸³ i: tebrik-i şühūd

145 Oldı bu da'vâyı işbata delil
Ma'nâ-yı küllün minallah⁸⁴'i'l-celil

Hayr ile şerriñ zuhûrunda velî
Bu cihetten oldı bir fark-ı celi

Bâiş-i hilkât-i şürûra muttaşıl
Kim kusûr-i kâbiliyet oldı, bil

[17a] Bu mezâhirde neķâyışla şürûr
Olmadı illâ kavâbilden kusûr

Her ne kim müstevcib-i icâddır
Kâbiliyyât ile isti'dâttır

150 Muķtezâ-yı kâbiliyyât-ı enâm
Oldı hüsn ü kubh u hayr u şerre nâm

Hakk'a muhtaş kudret ve icâd-ı halk
Halka nâzır kesb-ü isti'dât-ı halk

Halk u icâd oldı Hakk'dan feyz-yâb
Kulda ancak oldı fi'l-i iktisâb

Hayr u hüsün cânib-i Allah'dan
Şerr ise nefsi bed-ü güm-râhdan

Gerçi oldı cümlesi maḥlûķ-i Rab
'Abde vâcibdir mürâ'ât-i edeb

155 Gerçi Hakk'dır hayr u şerriñ Hâlikı
Nefse nisbet oldı şerriñ lâıķı

Bu kazâ ile kaderde ba'zılar
Mezheb-i Cebriyye'ye sâlik oldılar

⁸⁴ en-Nisâ 4/78.

Şandılar kim hüküm-i taqdir-i kazâ
'Abde cebr-i şarfi eyler iktizâ

Halk ef'âlinde hep mecbûr ola
Ribka-i maqdur ile maqhûr ola

Eyleyüp 'aql ile bahs ü ihtilâf
Oldılar ser-güşte-i semt-i hılâf

160 Oldı tahkik üzre ma'na-yı kader
Halkıñ 'ilm-i kadiminden haber

Halkıñ isti'datı üzre bi't-temam
Hayr u şerri çün bilür Rabbü'l-enâm

Her ne kim eyler 'ibâdından şudûr
Cümleyi 'alem Hudâvend-i şekûr

Müslime lazımdır etmek bî-keder
Mezheb-i haq üzre işbât-ı kader

[17b] Bil, kader oldır ki, taqdir-i Hudâ
Etti ahkâmı meşiyetle edâ

165 Tâ ezel, eşyâyı taqdir eyledi
Kullarıñ kesb ile tahyir eyledi

'İlm-i Sübhânide oldı ser-be-ser
Vaqt-i ma'lûm üzre ahkâm-ı kader

Her ne kim mefhûm-i taqdirâttır
Her biri mâ'lûmâtü'l-evkâtdir

Çünkü eşyâ, vaqt-i ma'lûmun bulur
Muhteza-yı 'ilm Haq üzre olur

Nice taqdir eylemiş ise Hudâ
Eyler ahkâmıñ zuhuru ibtidâ

- 170 Vahte merhûndur uşûliyle fûrû'ü
Vahti geldikde bulur elbet vuķû'

Baħş-i taķdîr-i ķazâda bi'l-ķıyâs
Oldılar üç mezheb üzre ba'zı nâs

Biri Cebriyye o kavm-i bi-başar
Biri ehli i'tizâl ile Kader

Hem üçüncü Ehl-i sünnet mezhebi
Cümle Manşûr u 'âli kevkebi

İkisi bâtıl biri ĥaķtır anıñ
Cümle erkânı muĥaķķaķtır anıñ

- 175 Mezheb-i Cebriyye'dir rāh-ı zālāl
Ettiller buķlān ile beş-ı maķāl

Gerçi kim taķdîr-i iķrār ettiler
İĥtiyār-ı 'abdi inkar ettiler

Didiler insanda yokdur iĥtiyār
Cebr taķdîr iledir ser-cümle ķār

Ķul irāde eylesin yāĥud ibā
Cebr eder fi'l-i muķadder ģaliba

Ĥayr u şerr taķdîr olur ģalib aña
İster olsun olmasın ģalib aña

- 180 Derler: insan oldu mānend-i şecer
Şarşar-ı taķdîr anı taĥrîk eder

- [18a] Olsa eşcāra vezide rûzigār
Ķalmaz anda hiç sükûna iĥtiyār

Gör ne bâtıldır bu beyhûde kelām
Gün gibi buķlānı zāhirdir temām

Olmasa insanda cüz'i ihtiyār
Aña teklîf eylemezdi Girdigār

Olmasa teklîf insana revā
Lāzım olmazdı kitāb-u enbiyā

185 Mezheb-i şānīdir ehl-i i'tizāl
Oldılar ehl-i qaderle yek-maḳāl

Zirā insan, ḥāl-ı ef'ālīdir
Ḥayr u şerde hem mürīd-i ḥālīdir

Eylediler gerçi işbāt-ı qader
Ehl-i bid'atdır bu ḳavmī⁸⁵ bī-zafer

Meyl edüp beyhūde ḳavl-i kasīde
Düşdüler bu i'tikād-ı fāsīde⁸⁶

Ḥalk-ı ḥayrī Ḥaḳḳ'a nisbet ettiler
Ḥalkı şerri ḡayra müşbit ettiler

190 Eyleyüb sırr-ı ḥaḳīḳatten zühūl
Şirk-i zımnī etti ol ḳavm-i cehūl

Ḥālīḳiyetde edüb ḳavl-i rekīk
Etiler Ḥallāḳ'a maḥlūḳı şerik

Şandılar oldı bu fikr-i nā-revā
Gayet tenzih-i Zāt-ı Kibriyā

Bu gürūh idüp hevādan iltizāz
Kim mecūs-i ümmet⁸⁷ oldı el-iyāz

Dedi peygamber o Hādi-yi enām
Ruḥ-i pākine şalāt ile selām

⁸⁵ s: bu ḳav bī-zafer

⁸⁶ i: i'tikāda süde

⁸⁷ Ebû Dâvud, "Sünnet", 17.

- 195 Ümmetim anlardan etsin ihtirâz
Fevt olursa etmesin aña namaz
- Bildirip ol fırkanıñ mahiyetin
Ya'nî aşhâb-ı kader" keyfiyetin
- Dedi onlardır mecûs-i ümmetin
Kim dalâlettedir yolu ol milletin
- [18b] Oldı yek-mezhep mecûs ile kader
Ol Hâk buñlânını temyîz eder
- Çün mecûs oldı o kavmi dî-sefeh
Gör nedir teşbihte vech-i şebah
- 200 Kim Mecûs, ol merşad-ı âteş-i feşân
Zulmet ü nûra eder isnâd-ı şân
- Hayra derler ya'nî fi'li nurdur
Fi'li zulmet cümle şerr u şûrdur
- Didi onlar: hayr olur Allah'dan
Faili şerriñ ve'l-yekün ehriñ
- Şirk edip hâşâ Hudâ-yı vâhîde
Müşrik oldılar o ferd ü mâcîde
- Beñzedi onlar mecûsa şüphesiz
İ'tikâdñ añlarıñ redd eyleriz
- 205 Oldı ikfâdan münezzeh ol Kerîm
Diyelim: Estağfirullah el-aẓîm
- Qavl-i sâliş mezheb-i Manşur'dur
Hâk ile maqbûldür, meşhurdur
- Hep budur aşhâb-ı Hâk'ıñ maṭlabı
Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at mezhebi

Ḥayr u şerr bi'l-cümle ef'āl-i 'ibād
Oldı maḥlūk-ı Ḥudā etme 'ināt

Kesb ü ḥalk oldu egerçi nîk ü bed
Fi'liniñ ḥallâkıdır Rabb-i Şamed

210 Ḥalkı hem ef'āl ḥalkı ser-be-ser
Ḥālîk u Bâkî olan Ḥaḳ ḥalk eder

Farḳ odur kim ḳulda vardır ihtiyār
Ol sebebdan oldu teklife medār

İhtiyār u fi'l irâdetle olur
Cānib-i Ḥaḳḳ'dan meşiyetle olur

Bi'l-meşiyte bi'l-irâde, bi'l-kader
Hep ḳazâ-yı Ḥaḳḳ'dır anda Kâr-ger

Nîk ü bed ammâ ki ettikde zuhūr
İhtiyār-ı 'abd ile eyler şudūr

[19a] 215 Ehl-i teklîf oldılar bî-irtiyāb
Cümle fi'liyle mu'ākāb yâ müşāb

'Amil-i ḥayra mükāfât-ü şevāb
Fâ'ili şerre mücāzât-ü 'îḳāb

Olmasa Ḥaḳḳ'dan meşiyet şöyle bil
Ḥayr u şerre kimseler ḳādir deḡil

Bi'l-meşiyte maḥv u işbāta cevāp
Oldı naşşı 'indehu ümmü'l-kitāb⁸⁸

SONUÇ

Osmanlı ulemâsının kelâm ilminin belli başlı konularından irâde ve kazâ-kader meselelerine ayrı bir önem verdikleri, bu konuları ihtiva eden pek çok eser yazdıkları görülmektedir. Nazım ve nesir türünde kaleme alınan bu eser-

⁸⁸ er-Ra'd 13/39.

lerden birisi de Nahîfî'nin *Mûbahase-i Kazâ ve Kader* adlı eseridir. Eser manzum bir üslupla yazılmış, kazâ-kader ve irâde konularını Mâtürîdî düşünce ekseninde ele almıştır. Diğer bir ifadeyle Mâtürîdî kelâm geleneğinin kader görüşünü yansıtmaya açısından müellifin bu eseri önemlidir. Bilindiği üzere Fatih dönemine kadar Osmanlı ilim geleneği üzerinde hâkim bir karakter olarak Eş'arî düşüncenin varlığından söz etmek mümkündür. Fatih tarafından Sahn-ı Semân medreselerinin teşekkülü ve farklı coğrafyalardan getirilen ulemanın da etkisiyle Osmanlı coğrafyasında Hanefî-Mâtürîdî anlayışın da neşv-ü nema bulduğu görülür. Nahîfî'nin ortaya koyduğu görüşler itibarıyla Molla Fenârî'nin sentezleme anlayışıyla başlayan ardından İbnü'l-Hümâm ve Hızır Bey ile devam eden Mâtürîdî anlayışın bir devamı niteliğinde olduğu söylenilebilir. Nitekim Nahîfî Eş'arîliği hiç zikretmemekte ve konuyu bütünüyle Mâtürîdî perspektiften ele almaktadır. Üst kimlik olarak adlandıracağımız bir şekilde de Ehl-i sünnet ve'l-cemaat adını kullanmaktadır. Müellifin Eş'arîliği hiç zikretmemiş olmasını ise, Mâtürîdîlikle Eş'arîlik arasındaki ayrımı çok önemsemediği, ya da itikâdî açıdan bir sorun olarak görmediği şeklinde değerlendirilebilir. Aksi takdirde Cebriyye ve Mu'tezile'nin yanında Eş'ariyye'yi de zikretmesi ve eleştirmesi gerekirdi. Bu bağlamda müellifin Cebriyye ve Kaderiyye mensuplarına yönelttiği eleştiriler dikkate şayandır. Böylelikle onun söz konusu mezheplerin görüşlerinin tutarsızlığını ortaya koymak suretiyle iddialarını çürütmeyi amaçladığı görülmektedir.

Eserde üslup açısından takriri bir metodun benimsendiği anlaşılmaktadır. Müstakil bir kelâm eserlerine nispetle sayfa sayısı bakımından hacimli olmamasına karşın eserde kazâ ve kader bahislerine ilişkin İslâm düşüncesinde tartışılan pek çok meselenin ele alındığını görmek mümkündür. Müellifin Farsça ve Arapçaya hâkimiyeti eserin diline yansımıştır. Bu nedenle eserde ağıdalı bir dilin kullanıldığı söylenilebilir. Kezâ metnin muhtevassından Nahîfî'nin dinî ilimlere ve özellikle kelâm-akâid meselelerine vukûfiyeti belirgindir.

Nahîfî, Hz. Mevlanâ'nın *Mesnevi'sini* tercüme etmiş olması nedeniyle ilim dünyasında haklı bir şöreti var ancak müellifin çalışmamıza konu olan eserinin kendi şöreti nispetinde tanınmamış ve yaygınlaşmamış olması düşündürücüdür.

Yapılan bu çalışmayla hem Mâtürîdî akaidinin anlaşılması sağlanmış hem de Osmanlı gerileme devri ilim ve irfan anlayışı bu güne aktarılmıştır. Ayrıca keza müellifin bu eseri, şerh ve haşiyecilikle itham edilen Osmanlı müelliflerinin arasında pek çok özgün eser de ortaya koymuş olduklarına ilişkin önemli bir belge durumundadır.

Eserin kütüphanelerde bulunan iki nüshasının ilk ve son varakları.
Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2245, 12b- 19a vr.

İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Kütüphanesi, nr. 1652, 13b-19a vr.

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008.
- Aliyyü'l-Kâri, Ali b. Sultan Muhammed. *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*. Trc. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016.
- Altun, Hilmi Kemal. *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri ve Taşköprüzâde'nin Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Aypay, A. İrfan. *Nahîfî Süleyman Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992.
- Bağdathî İsmail. *Hediyyetü'l-ârifin*. İstanbul: 1951.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahih*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle nâşirûn, 1438/2017.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: 1972.
- Çelebioğlu, Amil. "Süleyman Nahîfî ve Fazilet-i Savm (Zuhrü'l-Ahire Adlı Eseri)". *Diyanet Dergisi* (1972): 342-350.
- Demir, Osman. "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Akâid-Kelâm Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016): 9-52.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, ts.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit. *el-Fıkhu'l-ekber*. Thk. Muhammed b. Abdurrahman el-Hamîs. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-furkan, 1999.
- Er, Şaban. *Nahîfî Süleyman Efendi Külliyyatı*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2014.
- Eş'arî, İsmail b. Hasan. *Kitabu'l-lum'a fi'r-reddi ala ehli'z-zeygi ve'l-bid'a*. thk. Hammude Çurabe. Londra: 1955.
- Eş'arî, İsmail b. Hasan. *el-İbâne an su'ûli'd-diyâne*. Thk. Hüseyin Mahmud. Kahire: Dârü'l-ensar, 1937.
- Gelenbevi, İsmail. *Hâşiye-i Gelenbevi ale'l-Celâl*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1307.
- Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Yayınları, 2016.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasan. *Mücerredü makâlâtî's-şeyh ebi'l-hasen el-Eş'arî*. Thk. Ahmed Abdurrahmân es-Sâyih. Kahire: Mektebetü's-sakafeti'd-dîniyye, 2005.
- Karaağaç, Hilmi. "Osmanlı'dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 99-118.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrut: Dârü ihyâi't-türâs, ts.
- Nahîfî, Süleyman Efendi. *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*. Süleymaniye Kütüphanesi. Yazma Başlıklar, nr. 2245.
- Nahîfî Süleyman Efendi. Manzûme-i akâid*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1399.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. nşr: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Döneminde Kelâm İlmi: Muhteva ve Yönelişler". *Osmanlı'da İlm-i Kelâm*. ed. Osman Demir v.dğr. 3-51. İstanbul: İsar Yayınları, 2016.

- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneginden Nasıl Yararlanabiliriz". *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları*. 197-213. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Özervarlı, M. Sait. "el-Emâlî". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özfırat, Bayram. "Tokatlı İshak Efendi ve Nazmu'l-leâli adlı Mesnevîsi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015): 315-376.
- Sâbüni, Nureddin. *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*. Trc. Bekir Topaloğlu, *Mâtürîdiyye Akaidi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Uzun, Mustafa. "Nahîfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 297-299. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yazıcıoğlu, M. Sait. "el-Kasîdetü'n-Nûniyye". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yeprem, M. Saim. *Mâtürîdî'nin Akîde Risalesi ve Şerhi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Yeprem, M. Saim. *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*. İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, 1997.